

Да каго належыць Паўночны Каўказ?

■ СЯРГЕЙ БОГДАН

Сяргей Богдан (нар. у 1982 г. у м. Маладэчна) — абсалвэнт аддзялення “міжнародны стасункі” факультэту міжнародных стасункаў БДУ. Вывучае ісламскую тэалёгію. Галіна паліталёгічных інтарэсаў — ісламскія і нацыянальна-вызвольныя рухі на Блізкім Усходзе, Каўказе і ў Сярэдняй Азіі. Сталы аўтар часопісу “ARCHE” і тыднёвіка “Наша Ніва”, перакладнік з ангельскай, нямецкай і персідзкай моваў.

Погляд на актуальную расейскую палітыку на Паўночным Каўказе

Канчаткова губляючы Паўднёвы Каўказ пасля вываду войскаў з Грузіі і прагрэсу ў армяна-азэрбайджанскіх перамовах, Масква слабее таксама ў паўночнай частцы Каўказу. Масавыя пратэсты, сутыкненні і арышты партызанаў сталі штодзённай рэальнасцю ва ўсіх паўночнакаўкаскіх рэспубліках за выняткам хіба што традыцыйна прамаскоўскай Асэтыі.

Перадгісторыя

Уздым нацыянальных рухаў паўночнакаўкаскіх народаў пасля распаду СССР Масква спачатку спрабавала выкарыстаць на сваю карысць, нацкаваўшы паўночнакаўкаскія меншыя народы на нованезалежныя Грузію і Азэрбайджан. Крэмль заняўся развіццём створанай у лістападзе 1991 году Канфэдэрацыі горскіх народаў Каўказу (куды ўвайшлі шматлікія чаркеска-адыгскія і дагестанскія этнасы, чачэнцы і нават асэтыны), сьпяраша цешачыся поспехамі, здабытымі пры дапамозе канфэдэратаў у барацьбе з Тбілісі за Абхазію. Але гешэфты Масквы з горцамі скончыліся ўжо ў верасні 1992 году, бо расейскае кіраўніцтва заўважыла сумнеўныя памкненні канфэдэратаў да незалежнасці, іх стасункі з чачэнскім кіраўніцтвам дый падазроныя сувязі і мінулае многіх канфэдэратаў.

Большая частка канфэдэратаў сьцішылася і пачала мірнае суіснаванне з існай уладай (напр., колішні яе прэзідэнт Муса Шанібай). Меншасць працягнула змаганне ў шэрагах чачэнскага руху (прыкладам Зялімхан Яндарбіеў і Шаміль Басаеў). Тым ня менш, да пачатку ўварвання ў Чачэнію ў снежні 1994 году Паўночны Каўказ перажываў пэўнае зацішша, ішло ўнутранае развіццё нацыянальнае свядомасці і палітычных рухаў каўкаскіх народаў Расеі. Першая, пераможная для чачэнцаў вайна 1994-1996 гадоў стала магутным каталізатарам росту антырасейскіх настрояў на Каўказе.

Таму пры канцы дзесяностых з’явіліся першыя грозныя прадвеснікі канца расейскага панавання на Каўказе, пікам чаго была вайна 1999 году ў Дагестане. Адзін з колішніх камандзіраў Канфэдэрацыі Шаміль Басаеў разам з дагестанскімі паўстанцамі пачаў баявыя дзеянні супраць дагестанскага прарасейскага рэжыму. Расейскі ўрад адказаў жорсткім прымяненнем сілы і раздушыў асноўныя цэнтры супраціву — ісламісцкія джамааты Дагестану і напалежнае Чачэнію. Спачатку здавалася, што Пуцін перамагае, але сёння відавочна, што раздушаныя асяродкі проста перарадзіліся, вайна ў Чачэніі не сьціхае, а джамааты з’явіліся ўжо на ўсім Каўказе. Адзін з найбольш уплывовых заклічных расейскіх палітыкаў, заступнік кіраўніка пуцінскае адміністрацыі ўладзіслаў Суркоў улетку 2005 году параўнаў праблему Паўночнага Каўказу з «падземным пажарам».¹

Масква адступае: Чачэнія, Дагестан, Адыгея...

Пасля Чачэніі і Інгушэцыі найбольш складаная для расейцаў сытуацыя склалася ў Дагестане. Хця палітычныя забойствы там — не навіна, але цягам апошніх 18 месяцаў іх колькасць рэзка вырасла — з 40 на працягу ўсяго 2003 г. да 40 цягам першага паўгоддзя 2004 г. і 80 за першыя шэсць месяцаў гэтага году. Вядома, некаторыя з гэтых забойстваў маюць крымінальны падтэкст, але разам з тым сёлета забіта ўжо больш за 30 міліцыянтаў, перш за ўсё супрацоўнікаў аддзела па барацьбе з рэлігійным экстрэмізмам.² Пэрыядычна афіцыйныя ўлады абвешчаюць таксама пра арышты “экстрэмістаў” і знаходкі зброі ў Карачаева-Чаркесіі і Кабардзіна-Балкарый. Раз-пораз адтуль прыходзяць звесткі і пра сутычкі зь ісламістамі.

Пра нямогласць уладаў сьведчаць высновы “таёмнага” дакладу аб становішчы на Каўказе прадстаўніка расейскага прэзідэнта па Паўднёвай федэральнай акрузе Дзмітрыя Козака. Галоўная ідэя дакладу — маскоўская палітыка на Каўказе пацярпела паразу. “Награванне нявараных сацыяльна-эканамічных і палітычных праблемаў набліжаецца да крытычнага ўзроўню. Далейшае іх ігнараванне ўжо ў кароткатэрміновай перспектыве можа прывесці да рэзкага росту колькасці акцыяў пратэсту, да некантраляванага развіцця падзеяў, лягічным заканчэннем чаго будучы адкрытыя сацыяльна-групавыя, міжэтнічныя і канфэсійныя канфлікты”.³

Пра верагоднасць такога сцэнару кажуць і вынікі апытанняў, паводле звестак Усерасейскага цэнтру даследаванняў грамадскай думкі, больш за палову дагестанцаў гатовыя браць удзел у дазволеных акцыях пратэсту (у сярэднім па Паўднёвай федэральнай акрузе (ПФА) гэты паказнік складае 34%) і ня менш за 29% — у несанкцыянаваных (па ПФА — 10%). Пры тым 15% жыхароў Рэспублікі Дагестан, “гатовыя да экстрэмісцкіх дзеянняў”: 8% гатовы захопліваць будынкі дый перакрываць дарогі і 7% — прымяняць зброю. Зводка навінаў пра напады на міліцыянтаў і вайскоўцаў пацвярджаюць, што гэта — не пустыя словы.⁴

Рост паўстанца-партызанскай і крымінальнай актыўнасці прымушае Крэмль прымаць захады. Пуцін ужо абвешчаў пра стварэнне ў Дагестане і Карачаева-Чаркесіі дзвюх вайсковых базаў і размяшчэнне там дзвюх новых брыгадаў,

Who does Northern Caucasia belong to? A view of today's Russian policy in Northern Caucasia

■ SIARHIEJ BOHDAN

Siarhiej Bohdan (born in 1982 in Maładečna) graduated from BSU, International Relations Department, faculty of International Relations. Studies Islamic theology. Range of political interests — Islamic and national liberation movements of the Middle East, the Caucasus and Asia. A long-standing contributor to "Arche" and "Naša Niva", translator from English, German and Persian.

Whilst losing Northern Caucasia once and for all after the withdrawal of its armed forces and successful Armenian-Georgian negotiations, Moscow's influence is getting weaker in the northern part of the Caucasus as well. Mass protests, clashes and arrests of guerrillas became but a mere reality in all the northern Caucasian republics except for Asetia, a follower of Moscow's policy.

Prehistory

After the dismantling of the USSR Moscow made a shot to use the rise in northern Caucasian national movements stirring up smaller northern Caucasian nations against newly independent Georgia and Azerbaijan. Enjoying the success in the confederates' struggle with Tbilisi for Abkhazia at that time the Kremlin engaged itself in the development of newly created Confederation of mountain folks of the Caucasus, 1991, (which included numerous Circassian-Adygean and Daghestani nations, Chechens and even Osetians). But Moscow's relations with mountain-dwellers came to an end in September, 1992, when Russian government noticed equivocal intentions for independence in the Confederates, and their relations with Chechen government and suspicious bonds and the past of numerous confederates.

The majority of the confederates settled down and would live peacefully with actual authorities (e.g. their president Musa Shanibov). The minority kept on struggling in Chechen movement (e.g. Zelimkhan Yendarbiev and Shamil Basayev). Nevertheless until the incursion into Chechnia in December, 1994, Northern Caucasia experienced certain lull, inner development of national identity and political movements. First war, 1994-1996, victorious for Chechens, gave a powerful impulse to anti-Russian moods in the Caucasus.

Thus the end of the 1990's is marked by the advent of the first threatening messengers which heralded the end of Russian domination over the Caucasus. War of 1999 in Daghestan was its peak. Shamil Basayev, one of former confederation commanders started military actions against Daghestan regime which supported Russia. In response the Russian government used tough military power and repressed major resistance centres — Islamist jama'ats in Daghestan and half-independent Chechnia. At first Putin seemed to be winning, but today it is obvious that the repressed groups have simply regenerated and transformed, the war is still going on in Chechnia, and jama'ats appeared all over the Caucasus. In summer, 2005, one of the most influential Russian backstage politicians, deputy chief of Putin's administration, Vladislav Surkov compared the problem in Northern Caucasia with "underground fire".¹

Moscow retreats: Chechnia, Daghestan, Adygeia...

The situation in Daghestan is now the most complicated one after Chechnia and Ingushetia for Russia. Although political assassinations are not a novelty there, their quantity has grown up sharply during the last 18 months — 40 in 2003, 40 in the first half of 2004 and 80 in the first half of this year. Of course some of these murders have criminal background, but still more than 30 militiamen, mainly officers from Department on Religious Extremism, were murdered this year.² The official powers make regular reports about arrests of "extremists" and weapon finds in Karachai-Circassia and Kabardino-Balkaria. Sometimes news about clashes with Islamists arrives from there.

The conclusions of the "secret" report on the Caucasian situation delivered by the Russian president's representative in Southern Federal District Dmitrii Kozak testify to weakness of the official powers. The main idea implied is the defeat of Moscow's policy in the Caucasus. "Overwhelming of unsolved social, economic and political problems is nearing a critical level. Further neglect of these problems can provoke much more protest actions, uncontrolled developments which will eventually lead to open social, inter-ethnic and religious conflicts."³

Results of some questionings can only support the probability of this scenario. According to All-Russian center for Public Opinion Research more than a half of Daghestans would be ready to take part in authorized protest actions (this figure is 34% on average in Southern Federal District (SFD)) and not fewer than 29% — in unofficial protest actions (10% in SFD). At the same time 15% Daghestans are "ready to take extremist actions"; 8% are ready to capture buildings and block roads and 7% would use weapons. News summaries on attacks on militiamen and soldiers only confirm that these are not mere empty words.⁴

An increase in rebel, partisan and criminal activity forces the Kremlin to take measures. President Putin has already told about the deployment of two military bases and two newly formed brigades in Daghestan and Karachai-Circassia and announced that counter-terrorist operation area is expanded over the territory of all the Caucasian republics.

However the Kremlin has to step back sometimes before more peaceful forms of resistance the Caucasian peoples put up. Thus Moscow had to give up their plans to join Adygeia to Krasnodar Territory and abolish national autonomy thereby. Despite the predominance of Russians in Adygeia (they constitute 70% of the population) Circassians-Adygeians rose

а зона контартэарыстычнай апэрацыі пашыраная на тэрыторыю ўсіх каўкаскіх рэспублікаў.

Зрэшты, часам Крамлю даводзіцца адступаць і перад больш мірнымі формамі супраціву каўкаскіх народаў. Так, у сярэдзіне траўня 2005 году Масква мусіла адмовіцца ад сваіх плянаў далучыць Адыгею да Краснадарскага краю і ліквідаваць тым самым нацыянальную аўтаномію. Нягледзячы на дамінаванне расейцаў у Адыгеі (яны складаюць 70% жыхароў), чаркесы-адыгейцы з падтрымкай кіраўніцтва рэспублікі паўсталі супраць намераў аб'яднання. Масавыя акцыі пратэсту адыгаў, цвёрдае супраціўленне маскоўскім праектам з боку кіраўніцтва аўтаноміі і выразная салідарнасць роднасных чаркеска-адыгскіх народаў прымусілі Маскву адступіць, хаця да гэтага Пуціну ўдалося зліквідаваць тры нацыянальныя аўтаноміі ў паўночных раёнах Расейскай Федэрацыі.⁵

Каўкаскі бунт — ці сапраўды церазь беднасць?

Расейскія эксперты схільныя тлумачыць рост нестабільнасці нізкім узроўнем жыцця, беспрацоўем, карумпаванасцю мясцовых элітаў і падзеннем даверу да афіцыйных устаноў. Але праблема беднасці ня ёсць такой адназначнай, як падаецца на першы погляд. Ёсць усе падставы казаць, што край жыве дзякуючы паралельнай фінансавай сістэме.

Справа ў тым, што на Дагестан, дзе зафіксаваны самы нізкі намінальны заробак (2 973,7 руб.), прыпадае самы буйны аб'ём апэрацыяў па абмене валюты ў Расеі. За апошнія два гады выдаткі насельніцтва на набыццё замежнай валюты павялічыліся з 1,6 млрд. руб. да 8,8 млрд. руб. Толькі паводле афіцыйных звестак рэшткі валютных укладанняў у цэлым па Паўночна-Каўкаскім банку Ашчадбанку Расеі за мінулыя чатыры гады павялічыліся ў 2,7 разы, а ў Дагестанскім аддзяленні рост склаў 17,5 разоў!⁶ Абураны памерамі цэнавай эканомікі, паўнамоцны прадстаўнік Пуціна Козак нават прапанаваў абмежаваць фінансавыя паўнамоцтвы рэгіёнаў, дзе памер цэнавай эканомікі складае больш за 60 адсоткаў.³ Фактычна, у рэспубліцы існуе іншая эканоміка, непадкантрольная афіцыйным уладам.

Афіцыйная ж эканоміка выклікае толькі роспач і пытанні што да сапраўдных яе функцыяў. Справа ў тым, што фармальна бюджэт патэнцыйна мяцежных рэгіёнаў Каўказу сёння моцна залежыць ад датацыяў цэнтра (у Дагестане сродкамі федэральнага цэнтра забяспечваюцца 84% краёвага бюджэту). За апошнія чатыры гады фінансавая дапамога зь бюджэту Федэрацыі павялічылася ў разыліку на аднаго жыхара Каўказу ў 3,5 разы, дарма што афіцыйныя даходы грамадзянаў па-ранейшаму ў паўтары разы ніжэй за сярэднярасейскія.

Але датацыі занадта малыя, каб спадзявацца на нейкі сістэмны ўплыў. Так, напрыклад, на аднаўленне эканомікі Чачэніі ў сёлетнім бюджэце прадугледжана толькі 5,8 млрд. рублёў — у два разы менш, чымся на падрыхтоўку да святкавання 1000-годдзя Казані. Згадайма, што аднаўленне часам адбываецца толькі на паперы, бо за адбудову разбуранага адказваюць некалькі ведамстваў і ніхто асабіста. У выніку ўладныя кланы паціху прысабечваюць сродкі, якія наагул не даходзяць да насельніцтва. Крамль фактычна купляе такім чынам лаяльнасць мясцовых баронаў.⁶

Насельніцтва ж жыве дзякуючы іншай эканамічнай сістэме. Тым самым закладваюцца падваліны эканамічнай незалежнасці. Таму супраць Расеі на Каўказе сёння дзейнічаюць ужо ня толькі такія эфектныя (але ці эфектыўныя?) чынынікі як паўстанца-парызанскі рух ці брак легітымнасці ўлады сярод мясцовага насельніцтва, але і эканамічныя працэсы. Гэтыя працэсы прыцягваюць да сябе менш увагі СМІ, аднак маюць шмат большае значэнне для лёсу расейскай дзяржавы, асабліва ў доўгатэрміновым плане. Існаванне цэнавай эканомікі падточвае сілы любой дзяржавы, але калі цэнавая эканоміка апынаецца пераважна ў руках нацыянальна свядомых нацмэнаў і становіцца, кажучы Марксавай тэрміналогіяй, «базысам» для ідэйнае «надбудовы» пэўнай нацменшасці, што імкнецца да аддзялення ад гэтай дзяржавы, у такім разе цэнавая эканоміка ператвараецца ў складнік незалежнаскага руху і, пераплёўшыся з палітычным і культурніцкім элементамі, лёгка можа знесці на шляху свайго развіцця векавое панаванне «чужынцаў» — нацыі, што зьяўляецца апірышчам цэнтральнага ўраду.

Адзначым яшчэ колькі іншых чынынікаў уздыму антырасейскага супраціву. Па-першае, ад пачатку 1990-х гадоў на Каўказе адбываўся працэс нацыянальнага (і неаддзельна звязанага з ім рэлігійнага) адраджэння. Калі ў 1983 г. у Дагестане было 27 мячэтаў, то зараз іх налічваецца ўжо 1595, апроч таго існуюць 422 рэлігійныя навучальныя ўстановы.⁷ Адсутнасць жорсткага дзяржаўнага кантролю і магчымасць кантакту з вонкавым светам, перадусім ісламскім, прывялі да ўзнікнення немалой масы людзей, што могуць уявіць сабе жыццё па-за межамі Імперыі. Так, многія з іх ісламісты, але ў краінах Усходу ісламісты маюць такую ролю, як, скажам, у Беларусі нацыяналісты, то бок зьяўляюцца адзінай сілай, здольнай супрацьстаяць тыраніі і прапанаваць годную альтэрнатыву. Праблема ў тым, што на Захадзе часам не разумеюць прагрэсыйнай ролі ані нашага нацыяналізму, ані ўсходняга ісламізму.

Побач з паўстаннем новых інтэлектуальных развітых кадраў для палітычнага руху ў напрамку, адваротным пуцінскаму, на Каўказе ішло змяненне самой структуры насельніцтва. На ўсходні Каўказ павярталася мноства рэпатрыянтаў-чаркесаў, выгнаных за часы генацыду чаркескага народу. Мясцовае расейскае насельніцтва паціху вымірала-выяжджала, і сёння яго па ўсім Каўказе відавочна менш, чым калісьці. Так, у Дагестане за апошнія пятнаццаць гадоў расейцаў паменела ўдвая, і, паводле дадзеных апошняга перапісу насельніцтва, расейцы ў Дагестане складаюць толькі 4,7% ад агульнай колькасці жыхароў, альбо 120 тыс. чалавек, прычым толькі за чатыры апошнія гады з краю з'ехала 20 тысячаў расейцаў. Зьвязаны гэты працэс з адсутнасцю працы і верожаўсцю мясцовага насельніцтва, а таксама агульнай крымінальнай ситуацыяй.

Вядома, выяжджалі ня толькі расейцы, але і 700 тысячаў прадстаўнікоў карэннага насельніцтва. Але, па-першае, яны ня трацяць звязкаў з бацькаўшчынай (сведчанне таму — аб'ём грашовых пераводаў), а па-другое, пры цяперашніх дэмаграфічных паказьніках Дагестану не пагражае абязлюдненне.⁸

Хаця за першую палову гэтага году агульная колькасць насельніцтва Расеі скарацілася на 400 000 чалавек, аднак на Паўночным Каўказе насельніцтва павялічылася. Колькасць дзяцей на адну жанчыну ў Дагестане складае 1,8 дзіцяці, тады як у сярэднім па Расеі гэты паказьнік дасягае толькі 1,3 дзіцяці. Сярэдняя працягласць жыцця дагестанца 68 гадоў, расейца — 58. Колькасць карэнных народаў Каўказу за апошнія пару дзясяткаў гадоў значна павялічылася, і гэта датычыць нават невялікіх народаў. Так, чаркесаў, паводле апошняга савецкага перапісу, было 50,8 тыс. чалавек, а паводле першага расейскага перапісу 2002 году — ужо 61 тыс.; чачэнцаў было 957 тыс., стала 1 361 тыс.; табасаранаў

up against integrational intentions with the government backing them up. Mass protest actions held by Adygeians, tough resistance to Moscow's projects put up by autonomy's authorities and open solidarity from related Circassian-Adygeian peoples forced Moscow to withdraw although Putin had managed to eliminate three national autonomies in northern areas of the Russian Federation.⁵

Was it poverty that provoked Caucasian mutiny?

Russian experts are inclined to explain the rising instability by low living standards, unemployment, venality of the local elites and growing disillusionment in official institutions. However the problem of poverty is not as one-sided as it seems at first glance. It would not be groundless to say that the land lives thanks to a parallel financial system.

The point is that although Daghestan is noted for the lowest nominal wage (2 973,7 roubles), currency exchange operations rate is the highest in among the Russian regions. During the last two years the local population's expenditure on foreign currency increased from 1,6 to 8,8 billion roubles. According to official information the rests of deposits have increased 2,7 times during the last 4 years in Northern Caucasian Sberbank of Russia, and in Daghestan department they've risen 17,5 times!⁶ Indignant at the size of shadow economy Putin's Plenipotentiary in Southern Federal District Dmitrii Kozak even suggested limiting financial authorities in the regions where shadow economy constitutes more than 60%.³

In fact another economy uncontrolled by the official authorities functions in the republic. As far as official economy is concerned it only arouses disillusionment and questions. The point is that formally the budget of potentially rebellious regions of the Caucasus greatly depends on State subsidies (84% of Daghestan budget comes from the Federal centre). During the last four years Federal subsidies increased 3,5 times with the expectation of one Caucasian inhabitant, although population's income is still 1,5 times lower than average income in Russia.

But the subsidies are too low to hope for any kind of systematic influence. For example, 5,8 mln roubles will be appropriated for development of Chechenia, twice as little as for the arrangements for the celebration of the 1000th anniversary of Kazan. Let us recall that renovation sometimes happens only on paper, since several departments are in charge of renovation and no one personally bears responsibility for that. As the result the ruling clans gradually misappropriate cash assets which do not even reach their destination — local population. The Kremlin actually bribes local barons' loyalty.⁶

The population itself lives thanks to another economic system. Thus the basis for economic independence is being laid. Therefore not only such effective (or merely loud?) aspects as rebellious and guerilla movement or lack of support for the local authorities but also some economic processes confront Russia in the Caucasus. These processes are getting less attractive to the mass media, yet they are more significant for Russia's future especially in the long term. Shadow economy corrodes any state, but when this economy is mostly governed by nationalists and when it turns into a "basis" for an ideologic "superstructure" (according to Marx) of a national minority aspiring to separation from this state, then shadow economy becomes a component of independence movement and along with political and cultural elements it can easily eliminate century-old reign of "aliens" on its way; the "aliens" are a nation supporting the central government.

There are some other things that caused anti-Russian resistance. Firstly, national (and inevitably religious) renaissance took place from the beginning of 1990's in the Caucasus. When in 1983 there were only 27 mosques in Daghestan, now their number is 1595, besides 422 educational religious institutions function in this country.⁷ The absence of tough governmental control and a possibility of international contacts (with the Islamic world mostly) gave rise to considerable masses of people able to fancy their life outside the Empire. A lot of them are Islamistes, of course; but in the Eastern countries Islamistes somewhat resemble Belarusan nationalists, i.e. they are united power able to confront tyranny and offer a worthy alternative. The problem is that in Western countries they sometimes do not understand the progressive role of neither our nationalism nor Eastern Islamism.

Along with the advent of new intellectually developed personnel for anti-Putin political movement, the structure of the Caucasian population was gradually undergoing certain changes. Multitudes of Circassian repatriates, exiled at the time of Circassian genocide, returned home to Eastern Caucasia. The local Russian population gradually died out and left the land; and now Russians are considerably less numerous than they used to be. Thus, Russian population in Daghestan has decreased by a half during the last fifteen years, and now there are only 4,7% (120 000) Russians according to the latest census. Only during the last four years 20 thousand Russians have left the country. This process is caused by unemployment, hostility of local population and crime situation.

Not only Russians but also 700 thousand of natives were leaving the land. However firstly they do not forget their homeland and do not lose their ties with relatives (the amount of money orders is an evidence of that) and secondly Daghestan population is not in danger of extinction thanks to their population upsurge tempos.⁸

Although Russian population has decreased by 400 000 during the first half of this year, Northern Caucasus is experiencing population growth. Now a Daghestan woman has on average 1,8 children, whilst in Russia this figure is 1,3. Life expectancy in Daghestan is 68 years and 58 in Russia. Native peoples of Northern Caucasia have increased considerably during the last two decades and this is typical also of fairly small nations. Thus, according to the last Soviet census Circassian population counted 50,8 thousand people, and the latest Russian census has the number of 61 thousand; Chechenians increased from 957 thousand to 1 361 thousand; Tabasaranians — from 93,6 thousand to 132 thousand, etc.⁸ This certainly instills more confidence in the Caucasian peoples as for their future.

Certain optimism can be explained by yet irresolute but still self-dependent development of Southern Caucasia getting rid of Russian influence. Pipeline from Baku to Jeykhan has buried Russian hope for a return to Azerbaijan. The Daghestans in their turn have witnessed a new independent state, which used to share bondage with them. So anti-Russian uprising in the Caucasus should not be ascribed to economic determinism, since some other things contributed to that. As far as economy is concerned we should take a better look at it, for life is not easy not only in Northern Caucasus but also in the Northern Russia, populated with many mostly Finno-Ugric national minorities, however interestingly enough the Caucasus is explicitly more rebellious. Hard life can also be different.

было 93,6 тыс., стала 132 тыс. і г.д.⁸ Зразумела, гэта дазваляе каўкаскім народам больш упэўнена разважаць пра сваю будучыню.

Падставы для аптымізму дае мо' пакуль і несамавітае, але самастойнае развіццё Паўднёвага Каўказу, што вызваецца ад расейскіх уплываў. Трубаправод ад Баку да Джэйхана пахаваў расейскія спадзяванні пра вяртанне ў Азэрбайджан. Дагестанцы ж пабачылі побач новую незалежную дзяржаву, што яшчэ нядаўна жыла з імі ў адной няволі. Таму ўздым антырасейскага руху на Каўказе ня варта зводзіць да эканамічнага дэтэрмінізму, свой унёсак зрабілі і іншыя чыньнікі. А кажучы пра эканоміку, трэба прыгледзецца лепей, бо кепска жывуць ня толькі на Паўночным Каўказе, але і на "нацменнай" Поўначы, але сапраўды бунтуюцца чамусьці толькі на Каўказе. Кепска жыць таксама можна па-рознаму.

Прэч ад Масквы да ісламізму

На тле неэфэктыўнасьці дзяржаўнай расейскай улады на Каўказе яе інстытуцыі ўспрымаюцца выключна як карупцыйны мэханізм па перапрацоўцы фэдэральных датацыяў. [6] Рэгіянальная і фэдэральная ўлада амаль пазбаўленая легітымнасьці, і сытуацыя абвастраецца тым, што практычна ва ўсіх рэгіёнах Каўказу складана зьмяніць першых асобаў, бо любы рух выкліча барацьбу за перадел сфэраў уплыву і кантролю.

Так, напрыклад, у Дагестане паўнамоцтвы кіраўніка краю, 75-гадовага Магамэдалі Магамэдава, афіцыйна скончацца наступным летам, і непазьбежная замена старшыні Дзяржсавету прывядзе да крызысу складанай схемы міжэтнічных і міжкланавых стасункаў палітычнай і эканамічнай сыстэмы Дагестану. Існая сыстэма, калі пэўныя пасады займаюць прадстаўнікі дакладна вызначанай нацыянальнасьці, дазволіла краю зь цяжкасьцямі, але ператрываць крызы апошніх пятнаццаці гадоў. Але на наступных выбарах дэстабілізацыя непазьбежная, як пры захаванні ў Махачкале клану Магамэдава, так і пры яго замене.

Будучыні ў цяперашняга нібыта этнічнага, а насамрэч вузаклановага панаваньня няма, і сёньняшняя сыстэма ня можа забясьпечыць стабільнага развіцця на дастаткова доўгі тэрмін. Каб выратаваць сваю ўладу, Масква павінна стварыць новую эфэктыўную бюракратычную сыстэму кіраваньня, заснаваную на эфэктыўнасьці, а не на кланавасьці. Такую самую пазакланавую і пазатэнічную падпольную дзяржаву ўжо сёньня прапануюць ісламісты, і ствараюць яе ў выглядзе джамаатаў. Пакуль што першынство — за ісламістамі. Гэта значыць, паўтараецца сытуацыя сярэдзіны XIX ст., калі імам Шаміль аб'ядноўваў пад рэлігійнымі лёзунгамі Дагестан і Чачэнію, ламаючы супраціў прадажных князёў, што калябараваліся з Масквой.

Сёньня Крэмль блізка да таго, каб увесці ў паўночнакаўкаскіх рэгіёнах зьнешняе кіраваньне з Масквы і паспрабаваць стварыць дзейную бюракратычную сыстэму. Але ва ўмовах жорсткай барацьбы мясцовых кланаў за ўладу найпростае прызначэньне кіраўнікоў рэгіёнаў можа прывесці да яшчэ большай дэстабілізацыі становішча, бо калі крамлёўскі прызначэнец ня мае надзейнай мясцовай каманды, дык на Каўказе гэта раўназначна адсутнасьці рэальных сувязяў і рычагоў улады. Выканаць сваю місію эфэктыўнага кіраваньня рэгіёнам змогуць толькі самастойныя лідэры, якіх так ня любіць Масква. Кіраваныя, але няздольныя кіраваць, могуць толькі пагоршыць становішча. Інгушскі прыклад, калі ў Назрань замест самастойнага Аўшава быў прыведзены кагэбіст Зязікаў, паслухмяны Крамлю і пазбаўлены напачатку кланавых і карупцыйных рычагоў, выразна тое паказаў — рэспубліка зараз жыве ад тэракту да тэракту.

У захаванні крызіснай сытуацыі на Каўказе сёньня зацікаўленыя тры палітычныя сілы. Першая — гэта дзейная рэспубліканская ўлада, якая бачыць у напружанасьці магчымасьць захаваць сваё гаспадарскае становішча на няпэўны тэрмін. Другая — унутраная апазыцыя, якая ўспрымае кожны канфлікт, як магчымасьць зганьбіць існы рэжым. Трэцяя — гэта новыя чачэнскія эліты прарасейскай арыентацыі, якім выгадны кантраст умоўнага міру ў выглядзе "кадыраўскай стабілізацыі" з Дагестанам, што скатваецца ў хаос.

Вядома, што гэтыя калябарацыйніцкія чачэнскія эліты звязаныя з пэўнымі групамі ўплыву ў Маскве, у тым ліку фэдэральнымі сілавымі ўорганами, што спрабуюць маніпуляваць сытуацыяй на Каўказе ў сваіх інтарэсах. Злоўжываць каўкаскімі бедамі няцяжка, калі ўлічыць, што большасьць грамадзянаў Расеі ўспрымаюць канфлікт на Каўказе як хронічную немач недзе на бясспечнай пэрыфэрыі. Па апытаньнях Фонду грамадзкай думкі 54% апытаных лічаць, што сытуацыя на Паўночным Каўказе застаецца нязьменнай; а 57% на пытаньне "Ці атрымаецца неўзабаве нармалізаваць каўкаскі канфлікт?" далі адмоўны адказ.⁹

Чачэнія ўжо паказала, што дзеля яе "замірненьня" спатрэбіўся амаль увесь баяздольны расейскі вайсковы кантынгент. Таму для Расеі фатальна небясьпечна дапуськаць стварэньне на Каўказе іншых "кіраваных канфліктаў", ня маючы стратэгічных рэзэрваў.

Нараджэньне новых дзяржаўных утварэньняў

Як адзначыў аглядальнік газэты "Время новостей" Іван Сухаў, на тле эканамічнае дэпрэсіі ў каўкаскіх рэспубліках і татальнай крызы даверу да ўлады адбываецца імклівая прыхаваная сэпарацыя ад астатняе Расеі. Сёньня мясцовае насельніцтва толькі імітуе вонкавую ляльчанасьць да дзяржаўнай улады, насамрэч жа, расьце трывалае адчужэньне ад фэдэральнай улады і астатняй часткі краіны. На Каўказе фармуецца паралельная сацыяльна-палітычная і праўная прастора, што толькі фармальна знаходзіцца пад юрысдыкцыяй Масквы.¹⁰

Нездарма адміністрацыйная мяжа Дагестану, Чачэніі і Інгушэціі з Стаўрапольскім краем і Асэтыяй ахоўваецца амаль як дзяржаўная, а ў мове жыхароў гэтых рэспублікаў любая вандроўка на поўнач называецца "паездкай у Расею". Тым самым уздоўж паўднёвай мяжы Расеі хутка фармуецца "шэрая зона", умоўна кантраляваная Крамлём. І хця ніхто з рэгіянальных элітаў не кажа ўслых аб неабходнасьці неадкладнага аддзяленьня Каўказу, ступень іх ляльчанасьці надта ўмоўная, як і іх кантроль над насельніцтвам.⁶

У рэгіёне імкліва разьвіваюцца паралельныя ўладныя структуры ў выглядзе пабудаваных па рэлігійных прыняцях джамаатаў. Гэтыя грамады вернікаў зусім не абавязкова схільныя да тэрарыстычных мэтаў ці радыкальнага фундамэнталізму, але яны ствараюць асобую сацыяльную прастору, дзе расейскія сацыяльныя і праўныя нор-

Away from Moscow to Islamism

Against the background of inefficient Russian government, its Caucasian institutions seem to be a purely venal mechanism which processes Federal subsidies.⁶ The Regional and Federal authorities are nearly illegitimate, and the situation is even worsened by the impossibility to change officials of high ranks in all the Caucasian regions, because any step will provoke a struggle for repartition of spheres of influence and control.

Take Daghestan's governor Magomedali Magomedov for example: the term of his power will expire next summer, and the substitution of State Council Chairman is inevitable, which will bring the intricate scheme of inter-ethnic and inter-clan relations of political and economic system to crisis. The existing system where some positions are occupied by people of only one nationality helped the land overcome the crises of the last 15 years. That wasn't easy though. However the approaching elections will inevitably lead to destabilization, with Magomedov's clan intact or with the advent of another clan.

This seemingly ethnic, but in reality clan reign has no future, and today's system cannot secure stable and long time development. In order to secure its dominion Moscow politicians have to establish a new bureaucratic government system based on efficiency, but not on clan reign. Such an underground state, having no regard to clans and nations is proposed by Islamists. They are embodying this kind of state in jama'ats. Islamists are leading so far compared to other non-governmental groups and organizations. It means that the situation of the middle of the 19th century is repeating when imam Shamil united Daghestan and Chechenia under religious slogans, breaking down the resistance of venal princes who supported Moscow.

Today the Kremlin is about to introduce external Moscow government into Northern Caucasian regions and try to set up an effective bureaucratic system. However with the local clans struggling for power it is dangerous to assign Regional governors directly for it may entail even worse destabilization. If an official assigned by the Kremlin does not have a reliable local team of his own then it looks like he has no actual bonds and power instruments. Only independent leaders, not favoured by Moscow, can govern efficiently. He who is governed but cannot govern himself can only aggravate the situation. Ingushetia is a striking example. Its leader — self-dependent Aushev — was superseded by a KGB member Ziazikov, a politician obedient to Moscow and possessing no clan bonds and venal instruments. And now the republic is living in fear of terrorist acts, which became a usual phenomenon.

Three political forces are interested in keeping the Caucasian crisis unsolved. The first one is the actual republican power, who is going to secure its domain for an uncertain term. The second one is the internal opposition seeing each conflict as a chance to discredit the regime. The third one is the new Chechenian elites guided by Russia who would have this contrast of relative peace (achieved by means of "Kadyrov's stabilization") with Daghestan, rolling down into chaos.

It is known that collaborationalist Chechenian elites are in contact with certain influential groups in Moscow, including Federal coercive institutions trying to manipulate the Caucasian situation in their interests. It's not hard to abuse Caucasian troubles, especially when the majority of Russian citizens consider the Caucasian conflict as a chronic weakness somewhere far away. According to a survey conducted by Public Opinion Fund, 54% of the respondents consider the Caucasian conflict unchanged, 57% doubted a successful conflict resolution.⁹

Chechenia has already proved that it could be "pacified" by means of all the battle-worthy Russian military forces. So creating other "controlled conflicts" in the Caucasus would be fatal to Russia, especially that there are no strategic reserves.

Birth of new state formations

Ivan Sukhov, a reviewer of "Vremya novosti", has noted that impetuous secret separation from Russia is taking place in the Caucasian republics. This is happening along with economic depression and total crisis in population's support of their governments. Today the local population is only seemingly loyal to the official authorities. But in fact strong alienation from the Federal authorities and the rest of the country is increasing. Parallel social political and legal area is being formed in the Caucasus. And this area is only formally under Moscow's jurisdiction.¹⁰

The administrative border separating Daghestan, Chechenia, Ingushetia from Stavropol Territory and Asetia is guarded as a state border not without purpose. And any trip northward from these republics is called "a trip to Russia" in local languages. In such a way a "grey zone" (under relative control from the Kremlin) is quickly being formed along Russian southern border. And although not a single person from the regional elites says aloud about the necessity to urgently separate from Russia, their loyalty is only relative, like their control over the population.⁶

Parallel state structures in the form of jama'ats based on religious principles are developing rapidly in the region. These masses of believers are not necessarily inclined to terrorist methods or radical fundamentalism, but they create a special social area where Russian social and legal norms are not valid. If a government is unable to secure supremacy of their own laws on their own territory then such a state cannot be sovereign. And this is an expressive symptom of an inevitable loss of control over a territory.¹²

Despite the differences in their goals, Islamic jama'ats, local venal clans and organized crime are doing the same job — they are turning into a state, in somewhat an unusual form though. The parallel state structure is filling the vacuum, charges itself with functions which used to belong to Russian authorities. It cultivates its codes of honour hostile not only to the official government but to Russian mentality as well.

Restless Islam

Taking the closed nature of the local elites and the absence of social mobility into consideration, jama'ats possess immense resources for their development being bearers of parallel underground authority. Once in the beginning of the 1990's Russian authorities viewed Islam as a force capable of uniting Daghestan nations. However Islam did not become a prerequisite for stability, however the government gave out a lot of money for mosques. All the basic divergences between the followers of the "real" traditional Sufi Islam (typical of Daghestan) and ever increasing so called "Vakhabites" (a.k.a Salafists).

мы ўжо ня дзейнічаюць. Няздольнасць дзяржавы забяспечыць на сваёй тэрыторыі вяршэнства ўласных законаў азначае страту сувэрэнітэту. А гэта выразны сімptom хуткай страты кантролю над тэрыторыяй.¹¹

Пры ўсёй адрознасці мэтай ісламскія джамааты, мясцовыя карумпаваныя кланы і арганізаваная злачыннасць на Каўказе займаюцца сёння тым самым — яны самі становяцца дзяржавай, мо' і ў крыху нязвыклай форме. Паралельная ўлада запаўняе паўсталуую пустэчу, бярэ на сябе выкананьне функцыяў, што некалі належалі расейскай уладзе. Яна культывуе свае кодэксы гонару, варожыя ня толькі афіцыйнай дзяржаве, але і расейскаму мэнталітэту.

Неўтаймаваны іслам

Улічваючы закрытасць дыскрэдытаваных мясцовых элітаў і адсутнасць сацыяльнай мабільнасці, джамааты валодаюць вялізнымі рэсурсамі для росту як носьбіты паралельнай падпольнай улады. Некалі на пачатку 1990-х гадоў іслам разглядаўся расейскай уладай як сіла, што можа спрыяць інтэграцыі этнічнай мазаікі Дагестану. Аднак іслам так і ня стаў чыньнікам стабільнасці, хаця дзяржава грошы на мячэты давала, і немалыя. У часе адраджэння выявіліся падставовыя разыходжанні паміж прадстаўнікамі “рэальнага” традыцыйнага для Дагестану суфійскага ісламу і ўсё больш шматлікімі так званымі “вагабітамі” (яны ж салафісты).

Як зазначаюць адмыслоўцы, у гэтым выпадку ідзеца не пра асабліваю рэлігійнасць, імкненне да чысціні веры ці расчараванне ў традыцыйным ісламе, але пра несправядлівасць грамадзкага ладу. На думку расейскага ўсходазнаўцы Дз. Макарава, “вагабізм і суфійскі іслам знаходзяцца ў розным становішчы адносна існага ў Дагестане сацыяльна-палітычнага ладу, заснаванага на традыцыйных кланавых сувязях. Суфійскі іслам структурна ўпісаны ў сыстэму гэтых сувязяў. Адмаўляючы суфізм, вагабізм адмаўляе і санкцыянаваны ім сацыяльны лад.”¹² Дагестанскія вагабіты асновай сваёй прапаганды і агітацыі зрабілі крытыку прадажнай улады. Вагабізм больш рацыяналістычны, чымся містычны суфізм і таму іх крытыка ўлады ня ёсць шаленствам, але праявай рацыянальнага падыходу.

Масавыя злоўжыванні чыноўнікаў, закрытасць улады і яе неадчувальнасць да патрэбаў насельніцтва сталі галоўнымі чыньнікамі, што спрыялі ўздыму джамаатаў. Вагабіты высоўваюць эфэктную альтэрнатыву існаму становішчу, фактычна прапанаваўшы новы ўніверсальскі праект. Гэта — мадэль справядлівага ісламскага грамадства, у якім няма месца кланам, тэйпам ды вірдам, г.зн. перавазе па этнічнасці. Таму салафізм можа быць вельмі папулярны ў шматэтнічным і фрагментаваным Дагестане.

Ім процістаяць неэфектыўныя органы расейскага кіравання. У кожнай з рэспублік мясцовая міліцыя па сутнасці успрымаецца насельніцтвам толькі як адна з бандаў, таму напады на міліцыянты з боку дагестанскіх ісламістаў сустракаюць падтрымку народу. Мясцовыя органы кіравання перадазеленыя паміж асобнымі кланамі, а органы федэральнага цэнтру ў выглядзе Паўнамоцнага прадстаўніцтва прэзідэнта ў Растове пакуль вызначаюцца толькі здольнасцю ствараць новыя канфлікты і траціць папулярнасць, абвясчаючы, напрыклад, пра аб'яднанні рэгіёнаў.

Для Масквы важна захаваць стабільнасць на Паўночным Каўказе, перадусім у Дагестане, таксама з увагі на рэалізацыю новых эканамічных праектаў на Каспійскім моры (стварэнне транспартных калідораў на Каспій, мадэрнізацыя партоў, будаўніцтва трубаправодаў, мадэрнізацыя нафтагазздабычы). Важным інструментам вайскова-палітычнага ўплыву Масквы на Каспійскім моры з'яўляецца Каспійская ваенная флятылія, што базуецца ў Дагестане. Дагестанскае ўзбярэжжа і яго інфраструктура — гэта сур'ёзны рэсурс расейскага ўплыву на цэнтральнаазіяцкія краіны, і, губляючы Дагестан, Расея адступіць ня толькі з Каўказу, але і з Цэнтральнай Азіі.

У сваю чаргу ўмацаванне незалежнасці тэндэнцыяў (як нацыяналістычнай, так і ісламісцкай афарбоўкі) на Каўказе спрыяе пашырэнню такіх тэндэнцыяў сярод іншых народаў Расеі, перадусім Башкартастану і Татарстану (дзе ўжо назіраецца шэраг з'яваў і працэсаў, ідэнтычных згаданым каўкаскім). Варта перасьцерагаць ад разгляду гэтых тэндэнцыяў выключна ў кантэксце антытэрарыстычнае барацьбы, бо гэта моцна скажае рэчаіснасць і зводзіць разгляд да ідэалагічных практыкаванняў у апраўданні існае (не заўжды апраўданай і амаль заўжды несправядлівай) рэчаіснасці.

Іслам з'яўляецца неаддзельным складнікам нацыянальнае ідэнтычнасці большасці каўкаскіх народаў, таму натуральна, што любыя вызвольныя рухі будуць звяртацца да рэлігійных матываў у сваёй дзейнасці. Аднак характарызаваць сённяшняю нестабільнасць на Каўказе як барацьбу цывілізаванае дзяржавы з барбарамі-ісламістамі, прафундаванымі замежнымі дзяржавамі, гэта тое самае, што лічыць дзейнасць польскае “Салідарнасці” бунтам “падкупленых ЦРУ-шнымі далярамі” неадукаваных цемрашалаў-каталікоў супраць сьвецкае дзяржавы.

1 <http://service.spiegel.de/cache/international/spiegel/0,1518,361236,00.html>

2 <http://www.radiomayak.ru/schedules/6852/22752.html>; <http://www.radiomayak.ru/schedules/17/23032.html>; і <http://www.radiomayak.ru/05/07/11/194/>

3 Михаил Зыгарь. Чрезвычайное поражение // Коммерсантъ. 2005. №163.

4 З усімі вынікамі можна азнаёміцца на сайце Інстытуту <http://www.wciom.ru/>

5 Мансур Хуадуко. Сергей Богдан. Чаркесы бароняцца ад Масквы // Наша Ніва. 2005. №18.

6 <http://www.radiomayak.ru/interview/05/07/08/37780.html>

7 Паводле: Малашенко А. Исламские ориентиры Северного Кавказа. — М., 2001., і Поляков А. Влияние внешнего фактора на радикализацию ислама в России в 90-е гг. XX в. // Ислам на постсоветском пространстве: Взгляд изнутри. — М., 2001.

8 Звесткі па народанасельніцтве РФ грунтуюцца на дадзеных попісу 2002 году, зьмешчаных на <http://www.infostat.ru/catalog/vpn/>.

9 З падрабязнымі вынікамі можна азнаёміцца на сайце Фундацыі www.fom.ru

10 <http://www.ipma.ru/publikazii/etnosotn/729.html>

11 <http://www.inosmi.ru/stories/01/10/05/3026/139580.html>

12 http://newsvote.bbc.co.uk/mpapps/pagetools/print/news.bbc.co.uk/hi/russian/press/newsid_4203000/4203372.stm

As experts note, this is not the case of special piety, aspirations to the purity of the faith or disillusionment with traditional Islam, but this is rather the case of injustice of the social system. As Russian orientalist D. Makarov thinks, "Vakhabism and Sufi Islam have different attitudes towards Daghestan social and political system based on traditional relations within a clan. Sufi Islam is a substructure of these bonds. When Vakhabism rejects Sufism it rejects the social system Sufism approves of".¹¹ The rather rational criticism of venal authorities was made basis for propaganda and agitation by Daghestani vakhabites. Vakhabism is more rationalistic than mystic Sufism; therefore their criticism of the authorities is not insane, but it is rather a manifestation of a rational approach.

Mass power abuse by some officials, seclusion of the authorities and their indifference towards the problems of the population became main reasons for jama'ats' mutiny. The vakhabites make use of an effective alternative to the present situation; they have in fact offered a new universalist project. This is justice model of an Islamiste society, where there is no room for clans, tribes and cliques, i.e. ethnic superiority. Therefore salafism can gain popularity in multinational and fragmented Daghestan.

All of them: Salafis (Vakhabites) and Sufis — are opposed by Russian authorities. Local militiamen are actually perceived as a gang by the population of each republic. That's why Daghestan Islamists' attacks on the militia are widely supported. Local governmental bodies are divided between individual clans. However federal institutions in the form of the President's plenipotentiary in Rostov are so far noted only for their capability to arouse new conflicts and waste population's support, for example by declaring their plans to unite the regions.

* * *

It is of importance for Moscow to secure stability in Northern Caucasus, mainly in Daghestan, and with regard to realization of new economic projects on the Caspian Sea (creation of new transport corridors, modernization of ports, building pipelines, modernizing petroleum production and gas-extraction). The Caspian military fleet, located in Daghestan, is a significant instrument of Moscow's military and political influence. Daghestan coast and its infrastructure is a serious resource of Russian influence on central Asian countries. That's why losing Daghestan Russia will withdraw not only from the Caucasus but also from Central Asia.

Consolidation of independence tendencies (of nationalistic and Islamist kind) in the Caucasus will foster the growth of such tendencies among other peoples of Russia, mainly Bashkortostan and Tatarstan (by the way some similar phenomena and processes are already taking place there). It is worth while warning against seeing these tendencies in the context of antiterrorist fight, since it distorts the reality and narrows the consideration of the tendencies to ideologic drills in order to justify the reality (not always justified and almost always unjust).

Islam is an inseparable component of national identity of the majority of the Caucasian nations. So it's only natural that any liberation movement will turn to religious motifs in their activity. However characterizing today's instability in the Caucasus as a fight of a civilized state versus barbarians-Islamistes financially supported by foreign states, is just the same as considering the activity of Polish "Solidarność" as a riot of ignorant insane Catholics "bribed by CIA dollars" against temporal power.

1 <http://service.spiegel.de/cache/international/spiegel/0,1518,361236,00.html>

2 <http://www.radiomayak.ru/schedules/6852/22752.html>; <http://www.radiomayak.ru/schedules/17/23032.html>; i <http://www.radiomayak.ru/05/07/11/194/>

3 Mikhail Zygar. The extreme defeat // Kommersant. 2005. № 163.

4 The results are available on the Institute's web-page: <http://www.wciom.ru/>

5 Mansur Chuaduko. Siarhiej Bohdan. The Circassians are defending against Moscow // Naša Niva. 2005. № 18.

6 <http://www.radiomayak.ru/interview/05/07/08/37780.html>

7 After: A. Malashenko. Muslim guiding lines in Northern Caucasus. — M., 2001., and A. Poliakov. The influence of the external factor on radicalization of Islam in Russia in the 1990's. // Islam on the post-Soviet area: A look from inside. — M., 2001.

8 The results of Russian census of 2002 are available at <http://www.infostat.ru/katalog/vpn/>.

9 For further details see www.fom.ru

10 <http://www.ipma.ru/publikazii/etnosotn/729.html>

11 <http://www.inosmi.ru/stories/01/10/05/3026/139580.html>

12 http://newsvote.bbc.co.uk/mpapps/pagetools/print/news.bbc.co.uk/hi/russian/press/newsid_4203000/4203372.stm